

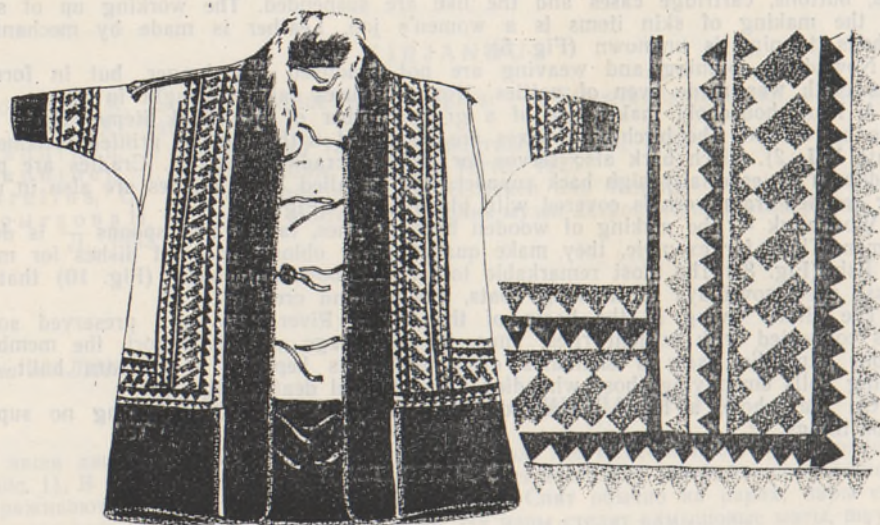
HANTIDE RÖIVAD JA EHTED

Hantide rõivastus on läbi käinud pika arengutee ja olnud tihedalt seotud kaubanduse arenguga Lääne-Siberis. Veel 18. sajandil õmmeldi enamik põhjahantide suviseid ülerõivaid lutsu- ja linnunahast, jõukamad võisid endale lubada ka hundinahast rõivaid. Peorõivastus oli kaunistatud rikkalike ornamentide ja helmestega ning seda kanti kihiliselt — mitu särki, seelikut ja õhukest kuube ülestikku. Pruutidel oli üll nii palju rõivaid, kui õlad kandsid. Tütarlaste riietus erines naiste omast vaid kirkamate värvikombinatsioonide poolest.

Kirjanduse andmeil on vanimaid handi naiste rõivastusesemeid nahast või kasetohust niudevöö (*verõp*), mida kanti riiete all tihedalt ümber keha. Sellist vööd hakkasid tütarlapsed kandma 12—14-aastaseks saades, sellest ei loobunud kõrge vanaduseni. Niudevööl oli kultuslik tähendus, mees ei tohtinud seda nimetada naise juuresolekul. Tohust niudevöö kadus käibelt pükste tulekuga.

Teine küllaltki vana riietuse on särkkleit (kirjanduse andmeil kanti siiski veel 18. sajandil ülerõivaid palja keha peal). Selle algkujuks võib pidada linast tuunikalaadset, allapoole laienevat, õlaõmblusteta särki, millesse oli lõigatud kaelaauk. Varrukas koosnes ühest nelinurksest ja kahest kiilukujulisest tükist. Lõunahantide kleidil oli tugevaid vene särgi mõjutusi. Hilisemal ajal hakati kleidi ülemist osa õmblema kirjust sitsist või muust puuvillasest riidest. Kleidi varrukail, selja- ja rinnaosal oli algselt rikkalikult tikandeid, hiljem, kui tuli kasutusele kirju materjal, jäid kaunistused veel vaid püstkraele, esikinnisele ja varrukaotstesse. Aja jooksul lisandusid lõunahandi naise rõivastusse jakk ja seelik. Kuigi vene päritolu, kaunistati neidki rahvusliku ornamendiga. Käesoleva sajandi algul täienes ka põhjahantide särkkleit püstkrae, passeosa ja kleidi alumisel kolmandikul oleva kaunistusribaga.

Handi naise suverõivastusse kuulub veel kalevist kuub (joon. 1). Kirjanduse andmeil oli see jõukamate hantide hulgas kasutusel juba 18. sajandil. Lõunahantide suvekuub on mustast või sinisest kalevist, vooder

Joon. 1. Handi naise suvekuub, valmistatud 1974. a. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõškarõ raj., Ovgordi k. R. Treimuti joonistus 1979.

sitsist või linasest. Kaunistused on õlgadel, varrukasuudel, allääres ja eriti rikkalikult hõlmadel; kaks kaunistusriba ääristavad seljaosa lõikeid.

Ekspeditsioonil nähtud Sõnja jõgikonna külades kannavad naised tänapäevalgi põhiliselt samasugust suverõivastust. Kleit on tavaliselt paarist erineva mustriga kangast — passe ja varrukad on üht, volditud seelikuosa teist värvi. Selline pikkade varrukatega, sageli voodrile töödeldud pihosaga kleit on heaks kaitseks ka sääskede vastu. Kaunistuseks on kleidi allääres paelad, mis on igas külas isemoodi (tahv. VIII, 1). Jahedama ilmaga kantakse kleidi peal ühevärvisest või kahest eri värvi villasest kangast kuube. See on laia lõikega, väikese kraega, aplikatsioonide või pidulikul puhul helmestikandiga kaunistatud. Peas on lahtiselt kantav rätik, jalas suvesaapad.

Joon. 2. Handi suvesaabas ja suss. Jamali Neenetsi auton. ringk.,
Surõškarõ raj., Ovgordi k. M. Raidma joonistus 1979.

Lasterõivastus erineb täiskasvanute omast ainult suuruse poolest. Laste särigid tulid kasutusele alles 19. sajandil, enne seda lastel alusrõivaid ei olnud. Kui täiskasvanutel kadusid kalanahast rõivad juba ammu, õmmeldi lastele veel käesoleva sajandi algul lutsunahast pükse. Esimesed püksid sai laps tavaliselt 6—8-aastaselt. Tütarlaste pükste lõige vastab täiesti naiste omale. Tütarlapse riietus koosneb niisiis särkkleidist, pükstest ja nende peal kantavast kergest kuuest, mis nii lõikelt kui ka väljanägemiselt

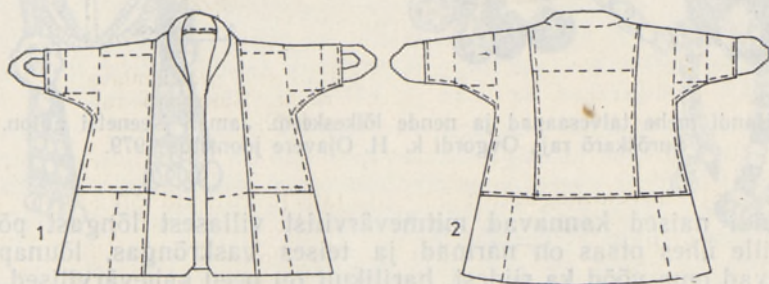
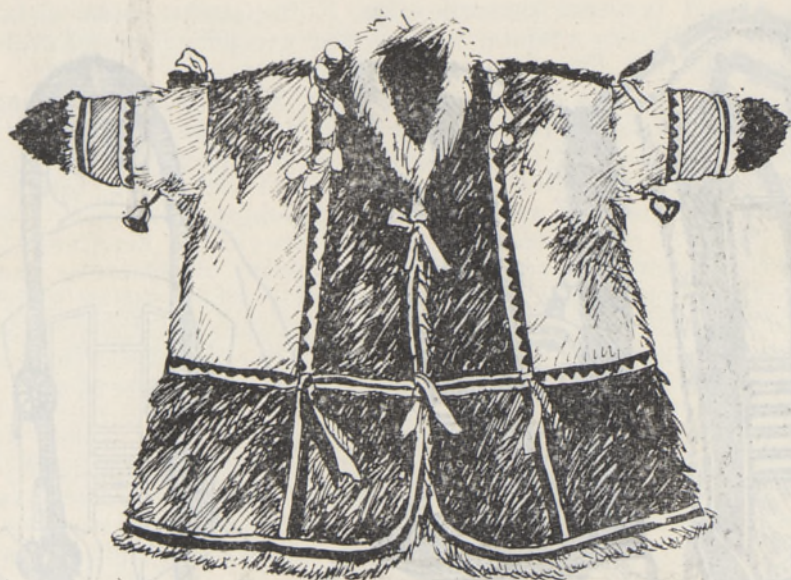
Joon. 3. Handi poisi talvekasukas (nn. maalets) koos selle peal kantava kattesärgiga, valmistatud 1977. a. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõskarõ raj., Ovgordi k. M. Raidma joonistus 1979.

sarnaneb naiste suvekuuega. Ka suvesaapad ja rätikud on samasugused nagu naistel.

Meeste traditsiooniline suverõivastus on tänapäevaks täiesti käibelt kadunud, kantakse tavalist tööülikonda ja kummisäärilikuid. Kirjanduses on 18. sajandi algusest pärinevaid andmeid veekindlate kalanahast pealisrõivaste ja ka pükste kohta, mida kanti eriti lõunapoolsetel handi aladel. Üldiselt õmmeldi püksid algselt põdrakoivanahast, hiljem ka linasest või puuvillasest riidest; viimased olid tikandiga kaunistatud. Algupärane linane särk asendus käesoleva sajandi algul sits- või satäänsärgiga. Selle lõige oli lõuna- ja idahantidel sirge, kuna põhjahandid kandsid laiemaid, kroogitud punaseid, oranže, siniseid või musti vabrikukangast särke.

Suvel kannavad handid pehmeid pika sääre ja pastlataolise jalaosaga seemisnahast saapaid. Sääre esikiil on tavaliselt mennikuga punaseks värvitud. Säärt jalaosaga ühendava õmbluse vahel olevatest aasadest tõmmatakse läbi kinnitusrihm (joon. 2). Lõikelt on meeste ja naiste suvesaapad ühesugused, erinev on kinnitusrihma sidumise viis — meestel tagant ette, naistel eest tahapoole. Samasuguseid jalatseid kannavad ka Uuralist ida pool elavad neenetsid, ketid ja sõlkupid, vähemal määral evenid.

Talvel kannavad mehed üle pea käivaid kasukaid. Kõige tavalisem on allapoole pisut laienev, sissepoole pööratud nahaga, külgeõmmeldud peakatte ja kinnastega põdranahkne kasukas, nn. maalets — samasugune, nagu on sajandeid kasutusel olnud ka komidel, neenetsitel, laplastel ja teistel põhjarahvastel (joon. 3; tahv. VIII, 3). Kapuuts on õmmeldud kahekordest nahakihist (karv nii väljas- kui ka seespool), seda on võimalik nõõride abil tihedalt ümber näo krookida. Kindad on õmmeldud varrukasuusse nii, et alla on jäetud pilu, kust saab vajaduse korral paljad käed välja pista. Võõtatult ulatub kasukas põlvini ega takista liikumist. Kaunistamiseks kasutatakse koeranahka ja värvilisi kaleviribasid. Kaitseks

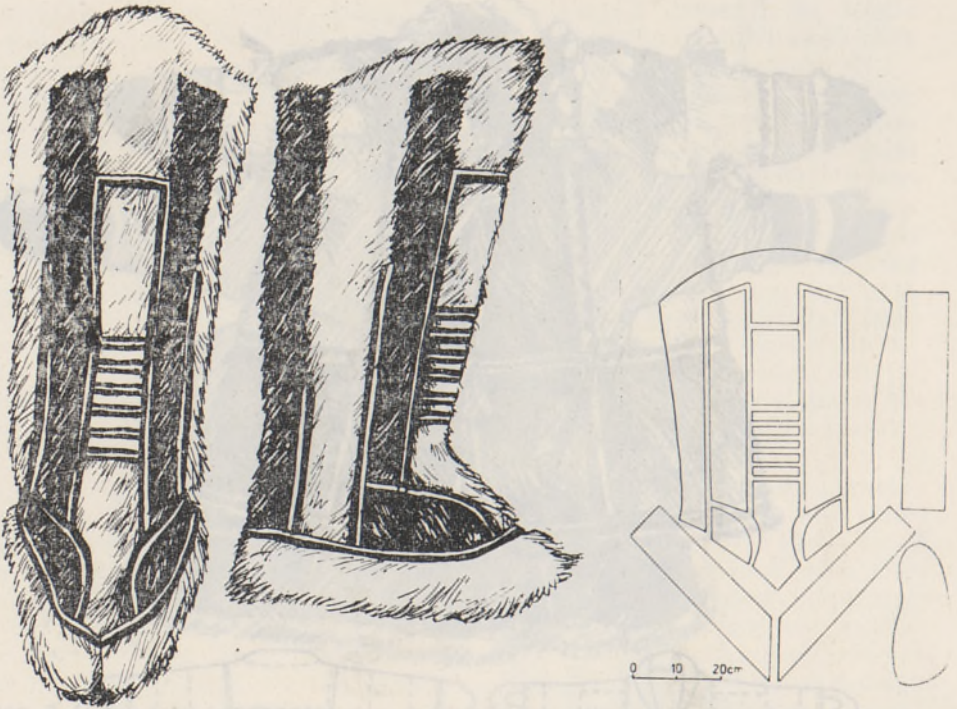
Joon. 4. Handi tütarlapse talvekasukas ja selle lõikeskeem. Kaelust kaunistab alumiiniumist kett kellukeste ja rahadega. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõškarõ raj., Ovgordi k. A. Leškini joonistus 1979.

niiskuse ja määrdumise eest kantakse kasuka peal puuvillasest või villasest riidest särki. See on sama lõikega, kuid avarama kaelusega ja katab kasuka õlgadest allääreni. Pidulik kattesärk õmmeldakse mitmevärvilistest kangatükkidest, kaunistuseks kalevist ornamendid. Eriti armastatud on triibuline riie.

Ülalkirjeldatud kasuka peale võib tõmmata teine, millel karv on väljapoole. Lõikelt on ta samuti sirge, alt avarduv, ent seljatükk lõigatakse välja tervest põdranahast nii, et põdra pea jääb kapuutsi tagumiseks osaks. Seda kasukat kaunistatakse nahkmosaiigiga: ornament algab kapuutsi pealaelt ja ulatub üle õlgade varrukaotsteni.

Naiste talvised ülerõivad on eranditult eest avatavad. Üldiselt on nad põhjapõdranahast, laiad, sirge seljaga, karv nii sees- kui ka väljaspool (joon. 4). Vanasti õmmeldi kasukaid ka jänese-, orava- ja luigenahast, viimane oli eriti pidulik. Kaunistuseks on looduslike värvidega toonitatud nahkmosaiigis ornament. Kasuka hõlmad kinnitatakse sõlmitavate paeltega, millel on pintslitaolised otsad. Ka naistekasuka varrukate otsa õmmeldakse nahast kindad.

Peaaegu kõiki talviseid pealrõivaid võetakse. Vöö on rõivastuse asendamatu osa, tema külge riputatakse noatupp ning amuletid (karukihvad, põdrahambad jms.). Mehed kannavad 10–12 cm lajust vööd puusadel.

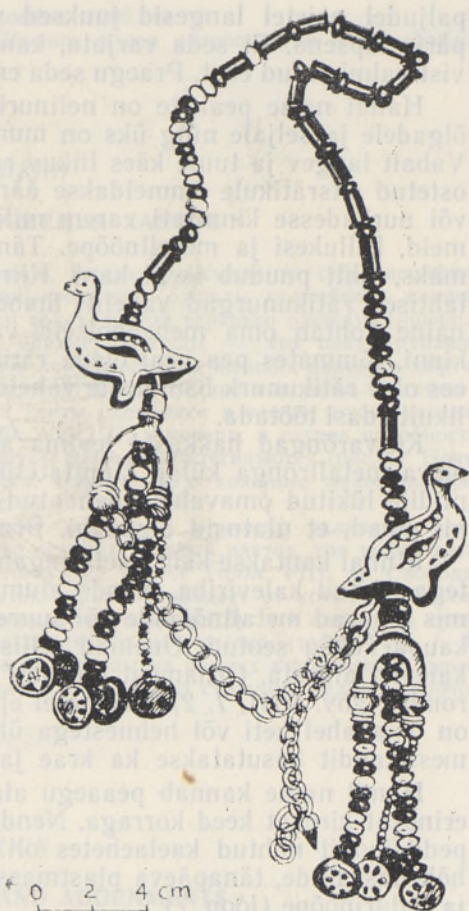
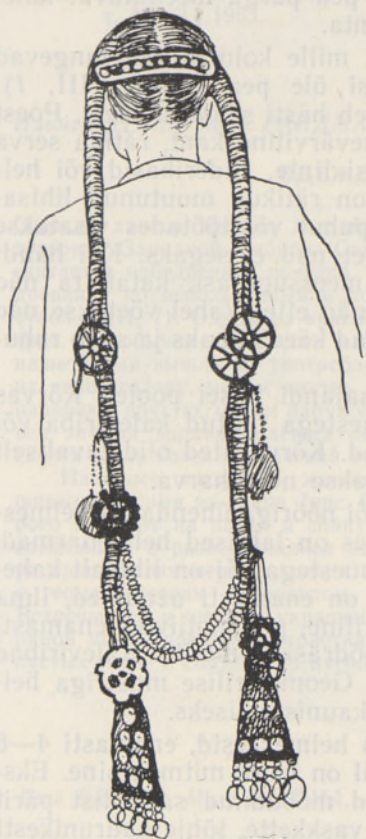
Joon. 5. Handi mehe talvesaapad ja nende lõikeskeem. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõškarõ raj., Ovgordi k. H. Ojavere joonistus 1979.

Põhjahandi naised kannavad mitmevärvilist villasest lõngast põimitud võõd, mille ühes otsas on narmad ja teises vaskrõngas, lõunapoolsed valmistavad oma võõd ka riidest, harilikult on need kahevärvilised, otstes ripuvad väikestest nõõpidest tehtud ketid.

Hantide talvised jalanõud on ilmselt neenetsitelt üle võetud. Need on üle põlve ulatuvad, väljapoole karvaga, pehme tallaga saapad (joon. 5). Naiste saapad erinevad meeste omadest ainult kaleviribadest kaunistuste poolest. Saapa sees kannavad naised sissepoole pöõratud karvaga nahksukki.

Põhjahandid on väga head nahatõõtlejad. Sellest annab tunnistust nende imekaunis nahkmosaik, millega kaunistatakse kasukaid, jalatseid, kotte jm. esemeid. Kujundid imiteerivad loodusmotive, enamasti põhjapõõdra sarvi. Selline vaheldumisi heledast ja tumedast lühemaks pügatud karusnahast mosaik õõmeldakse pahemalt poolt kokku põõdrakõõlustest valmistatud niidiga. Tõõ on väga keeruline ja aeganõõdev. Paneb imestama hantide loomistahe, sest kaunis mustiline kasukas õõmeldakse igale perekonnaliikmele ja pärast omaniku surma riputatakse metsa puu otsa.

Oma juuksed kammib handi naine keskelt lahku, võõtab kahte punkti ja ilma eelnevalt patsi punumata mähhib villase lõngaga kõõvasti üle, nii et juukseid üldse näha ei jää. Soengut pikendatakse valepatside abil, mis ulatuvad tavaliselt põõlini. Valepatsid on valmistatud kalevist ja ka nende ümber on mähitud villane lõng. Nii on võõmatu aru saada, kus lõõevad omad juuksed ja algavad valed (joon. 6). Lõng on tavaliselt kahes värvi-toonis, enamasti roheline ja punane. Kaunistuseks kasutatakse metallist rõõngaid, omavalatud tinast loomi, loomakujutistega metallplaate, aga ka sõõdurinõõpe, padrunikesti jms. Valepatsid lõõevad kas nahast kolmnurgaga võõ villasest lõngast narmastega, alt võõivad nad olla kas keti võõ helmekeega ühendatud. Kõõklasse, kahe patsi vahele on kinnitatud ovaalne naha-

Joon. 6. Handi naise valepatsidega soeng (N. Prõtškova järgi).

Joon. 7. Handi naise kaelaehe. Jamali Nee-
netsi auton. ringk., Surõškarõ raj., Ov-
gordi k. A. Leškini joonistus 1979.

tükk, mis on kaetud punase kaleviga ja tihedalt helmestega tikitud, keskel suurtest metallnõopidest rida. Ehe kinnitatakse kuklasse kahe nõori abil, mis pannakse juustesse enne, kui neid eespool kirjeldatud viisil villase lõngaga üle mähitakse. Et viimane on küllalt tülikas töö, kinnitatakse valepatsid harilikult juba kuklas soengu külge, omad juuksed aga punutakse patsi ja peidetakse kleidi alla.

Naised ei kandnud mitte ilmaaegu kõige silmapaistvamaid ehteid juustes. Kogu Põhja-Euraasias oli levinud igivana uskumus, et tütarlaps muutub pärast suguküpseks saamist ebapuhtaks. Arvati, et mingi üleloomulik jõud saab naise menstruatsiooni ja sünnituse ajal oma võimusesse. Et mitte tuua kaaslastele õnnetust, tõmbusid handi ja mansi naised sel ajal igapäevastest toimetustest kõrvale eraldi hüttidesse; seal ka sünnitati. Sel ajal riietuti ainult selleks ettenähtud rõivastesse ja söödi meestest lahus. Ei olnud lubatud süüa looma pealiha (seda peeti kõige pühamaks), tuli hoiduda puutumast püssi ja kalastustarbeid ega tohtinud minna risti üle metsaradade, et mitte ära võtta jahihõnne. Uskumuse järgi valitses kuri ebapuhtuse vaim kogu naise keha, kuid ei ulatunud ehitud pea ja juusteni. Peas ja palmikutel kantavatele ehetele omistati kurjade vaimude eemalepeletamise võimet.

Veel selle sajandi algul oli hantide hulgas levinud haigus, mille tõttu

paljudel naistel langesid juuksed välja. Kiilaspäiseks võidi jääda juba päris lapsena. Et seda varjata, kanti ümber pea pärga meenutatavat kalevist valmistatud ehet. Praegu seda enam ei kanta.

Handi naise peakate on nelinurkne rätik, mille kolm nurka langevad õlgadele ja seljale ning üks on murtud tagasi üle pea (tahv. VIII, 1). Vabalt langev ja tuule käes liikuv rätik kaitseb hästi sääskede eest. Poest ostetud sitsrätikule ömmeldakse äärde lai ühevärviline kant, rätiku serva või nurkadesse kinnitati varem mitmevärvilisi linte, riideribasid või helmeid, kellukesi ja metallnööpe. Tänapäeval on rätikud muutunud lihtsamaks, lihti puudub isegi kant. Kiire käigu puhul või töötades visatakse lahtised rätikunurgad vaheliti ümber kaela, et nad ei segaks. Kui handi naine kohtab oma mehepoolseid vanemaid meessugulasi, katab ta näo kinni, tõmmates pea peal oleva rätikunurga näo ette. Vahel võetakse näo ees olev rätikunurk hammaste vahele, nii jäävad käed vabaks ja saab rahulikult edasi töötada.

Kõrvarõngad hakkasid levima alles 19. sajandi teisel poolel. Kõrvas oleva metallrõnga külge kinnitati üleni helmestega tikitud kaleviriba või niidile lukitud omavahel ühendatud helmeread. Kõrvaehetel olid tavaliselt nii pikad, et ulatusid õlgadeni. Praegu kantakse neid harva.

Rinnal kantakse kaht kaela tagant paela või nööri ühendatud helmestega tikitud kaleviriba. Nende alumistes otstes on lahtised helmenarmad, mis lõpevad metallnööpide või suuremate helmestega või on lihtsalt kahekaupa kokku seotud. Uuemad sellised ehted on enamasti ažuursed, ilma kalevist aluseta. Ornament on alati geomeetiline, põhimotiiviks enamasti romb (tahv. VIII, 1, 2), uuematel ehtel ka põdrasarvemotiiv. Kaleviribad on omavahel keti või helmestega ühendatud. Geomeetrilise mustriiga helmestikandit kasutatakse ka krae ja kätiste kaunistamiseks.

Handi naine kannab peaaegu alati kaelas helmekeesid, enamasti 4—6 erinevat kirevat keed korraga. Nende materjal on väga mitmekesine. Ekspeiditsioonil nähtud kaelaehetes oli kasutatud möödunud sajandist pärit hõbedasi linde, tänapäeva plastmasshelmeid, vaskkette, tühje padrunikesti ja sõdurinööpe (joon. 7).

Armastatud ehted on sõrmused, tavaliselt ilma kaunistuseta metallrõngad, mida kantakse kõigis sõrmedes. Ühes sõrmes võib neid olla mitu tükki järjestikku, kuni esimese sõrmelülini (tahv. VIII, 1). Valmistatud on nad kõikvõimalikest metallidest, enamasti alumiiniumist ja vasest. Kasutusel on ka tavalised kardinarõngad.

Kõik nimetatud on ajalooliselt väljakujunenud ehtetüübid. Nende tänapäeval tekkinud variantideks võib lugeda peamiselt laste valmistatud helmestest peapaelu, käevõrusid ja sõrmuseid. Koolis, käsitöötunnis, õpetatakse kõigile väikestele handi tüdrukutele helmestest ehte valmistamist.

Meeste soeng sarnanes veel eelmise sajandi lõpul naiste omaga. Juuksed kammiti samuti keskelt lahku, võeti kõrva taga kahte punkti, kuid madalamalt, kui naised seda teevad, ja mähiti kõvasti villase lõngaga üle. Kaunistuseks kasutati samuti mitmevärvilisi lõngu ja linte ning kuklasse kinnitati peaehe. Tänapäeval sellist soengut enam ei kanta, meeste juuksed on lihtsalt lühikeseks lõigatud.

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et põhjahantidel on rahvarõivad ja ehted au sees. Neid kantakse nii pidulikel juhtudel kui ka igapäevase töö juures. Ehte valmistamiseks kasutatakse kõikvõimalikke käepäraseid materjale ja esemeid, vaatamata sellele on iga ehe ilus ja huvitav.

KIRJANDUS

Dienes, I. Unkarilaiset maahanmuuttajat ja heidän muinaiset uskomukset. — Rmt.: Suomalais-ugrilaiset. Pieksämäki, 1975.

Saar, E. Jõgede-järvede kallastel, taiga rüpes. — Horisont, 1977, nr. 12.

Ильме РЯТСЕП, Марэ РАЙДМА, Анна ЛЕШКИН

ОДЕЖДА И УКРАШЕНИЯ ХАНТОВ

Одежда хантов прошла долгий путь развития, всегда испытывая на себе специфику торговли Западной Сибири. Самым древним предметом одежды хантыйских женщин считается набедренная повязка, которую они надевали под верхнюю одежду. Типичный древний, но используемый и по сей день предмет одежды — это платье-рубашка (табл. VIII, 1). Одним из красивейших видов летней одежды женщин является кафтан (рис. 1), обычно из черного или синего сукна. Мужские летние народные костюмы в наше время вышли из употребления. Зимой ханты одеваются в оленьи шубы, надевая их через голову, мехом внутрь (рис. 3, табл. VIII, 3), а поверх, в случае надобности, надевают другую, мехом наружу. Женские шубы спереди расстегиваются (рис. 4). Почти вся зимняя верхняя одежда подпоясывается. Обуваются в кожаные мехом наружу сапоги выше колена на мягкой подошве (рис. 5).

Наиболее интересно женщины украшают волосы, а прическу удлинняют фальшивыми косами из сукна (рис. 6). На голове четырехугольный платок, три конца которого спадают на плечи и спину, а один отогнут на голову (табл. VIII, 1). Свободно спадающий и развевающийся на ветру платок хорошо защищает от комаров. Широко распространены серьги, кольца, а также нагрудные, расшитые бусами два куска сукна с геометрическим орнаментом, которые закрепляются на затылке (табл. VIII, 1, 2). Встречаются и шейные украшения, которые выполнены из разных компонентов: серебряной птицы прошлого столетия, пластмассовых бус нашего столетия, медных цепочек, пустых гильз и солдатских пуговиц (рис. 7).

Ilme RÄTSEP, Mare RAIDMA, Anna LESHKIN

HANT CLOTHES AND ADORNMENTS

The clothes of the Hants have undergone a long process of development, being closely connected with the process of trade in West Siberia. The earliest known garment of Hant women is considered to be a loin-girdle of leather or birch-bark, which used to be worn under the overclothes. A typical old garment, still in use nowadays, is a shirt-dress (Plate VIII, 1). In the northern part of the Hant territory a very attractive item of summer wear is the women's summer coat made of woollen cloth (Fig. 1), usually of black or blue colour. No specific summer attire for men has been preserved. In winter the men wear a reindeer fur coat with the fur turned inside. The coat is cut according to the pullover principle (Fig. 3; Plate VIII, 3). In case of need it may be topped by another fur coat having the fur at the upper side. The women's fur coats have an opening in front (Fig. 4). Almost all of the winter overclothes are belted. The winter footwear of the Hants consists of long soft-soled fur boots, with the fur turned outside (Fig. 5).

The Hant women wear the most conspicuous adornments in their hair; the hairdo is lengthened with the help of fake braids made of cloth (Fig. 6). The head is covered with a quadrangular kerchief, three corners of which fall upon the back and the shoulders, and one corner is folded backwards across the head (Plate VIII, 1). The kerchief, falling freely and moving with the wind, serves to protect the wearer from gnats. Earrings, finger-rings and necklaces are the most preferred adornments. The latter represent two strips of cloth embroidered with beads in a geometrical pattern and joined together at the back of the neck, either with a ribbon or a piece of string (Plate VIII, 2). On our expedition we saw some necklaces, for the decoration of which very different items were used together, e.g., a silver bird dating from the 19th century, contemporary plastic beads, copper chains, empty cartridge cases, and military brass buttons.